

O‘ZBEK MUMTOZ MUSIQASI VOSITASIDA BO‘LAJAK MUSIQA O‘QITUVCHILARI BADIY DIDINI SHAKLLANTIRISHNING METODIK ASOSLARI

Ermot Fayzullaev Majidovich,
Musiqqa ta’limi kafedrasida dotsenti v/b,
pedagogika fanlari nomzodi

Annotatsiya: Ushbu maqola mazmunida uzluksiz ta’lim tizimining turli bosqichlarida faoliyat yuritayotgan ta’lim muassasalarida bo‘lajak mutaxassislariga o‘zbek mumtoz musiqasi, jumladan, maqomlarga oid nazariy va amaliy bilimlarni berish borasidagi tajribalarni o‘rganishga e’tibor qaratildi. Musiqiy tarbiyaning o‘ziga xos jihatlari yuzasidan tahliliy mulohazalar bildirildi.

Kalit so‘zlar: musiqqa, musiqiy ta’lim, maqom, mumtoz ashula, an’anaviy qo‘shiqchilik, tadqiqot, tarbiya, nola, qochirim, bezak, ma’naviy-axloqiy sifat, musiqqa madaniyati.

Milliy mustaqillik sharoitida bo‘lajak mutaxassislarda yuksak axloqiy va kasbga sodiqlik sifatlarini shakllantirish Oliy o‘quv yurtidagi ta’lim-tarbiyaning muhim ajralmas vazifasiga aylandi. Chunki shunday sifatlar bo‘lajak mutaxassisni yaratuvchanlikka undab, o‘z kasbi orqali jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyotiga ulkan hissa qo‘sha olishiga zamin hozirlaydi.

Birinchi prezidentimiz I.Karimov ta’kidlaganlaridek, – “Ta’lim jarayonini isloh etish va mehnat bozorida talab qilinadigan yuqori malakali kadrlar tayyorlashda Oliy o‘quv yurtlari muhim o‘rin egallaydi” [1]. Bu fikr bo‘lajak musiqqa o‘qituvchilarini tayyorlashga ham daxldordir.

Jumladan, bo‘lajak musiqqa o‘qituvchilari tomonidan o‘quv dasturlariga muvofiq o‘rganilishi lozim bo‘lgan maqom sho‘balarini tahlil qiladigan bo‘lsa, ular “Sarahbor”, ya’ni vazmin aytiluvchi keng diapozonli sho‘balardan boshlanib turlicha kayfiyatdagi taronalar bilan davom etadi. Ta’lim jarayonida, shuningdek, insonni ulug‘lovchi, unga kuch-quvvat bag‘ishlovchi, unda lirik kechinmalarni uyg‘otuvchi xarakterli sho‘balar ham o‘rganiladi. Maqomlar odatda raqsbob,

quvnoq kayfiyatli uforlar bilan yakunlanadi. Maqom yo‘lidagi xalq qo‘shiqlari inson ruhiyatida kechayotgan turli kayfiyatlarga mos holda yaratilgan.

Maqomlar mazmuni, ohangi bilan inson hayoti, ijtimoiy turmush tarzi hamda tabiat hodisalariga monand tarzda yaratilgan. Buni, Najmiddin Kavkabiy Buxoriy (XVI asr) ning “Musiqqa haqidagi risola” [3] asarida bayon etilgan quyidagi fikrlaridan ham anglash mumkin: “Ayrim maqomlarni ijro etish uchun muvofiq keluvchi vaqtni tanlash kerak. “Rohaviy” maqomini quyosh chiqish oldidan, “Ushshoq”ni quyosh chiqib bo‘lgach, “Rost”ni choshgoh arafasida, “Iroq”ni choshgoh paytida, “Buzruk”ni quyosh botish paytida, “Buslik”ni digar namozi (choshgoh bilan quyosh botishi oldidan o‘qiladigan namoz) vaqtida, “Zangula”ni quyosh botishi paytida, “Navo”ni nomozshom paytida, “Zirafikand”ni uyquga yotish oldidan, “Isfaxon”ni tunda ijro etish kerak” [2].

Maqomlarning inson ruhiyatida kechadigan psixologik holatlarga muvofiqligini nazarda tutgan holda har bir sho‘ba va xalq ashulalarini o‘rganishdan oldin talabalarda o‘rganilishi nazarda tutilayotgan qo‘shiqqa mos kayfiyatni yuzaga keltirish maqsadga muvofiqdir.

O‘quv dasturi bo‘yicha talabalar bilan o‘rganilishi uchun zarur bo‘lgan musiqiy asarlarning salmoqli qismini maqom sho‘balari va mumtoz xalq qo‘shiqlari tashkil qiladi. Ularni o‘rganish jarayonida talabalarda ma’naviy-axloqiy sifatlar – bosiqlik, jiddiylik, mulohazalilik, did va farosatni shakllatiradi. Shuningdek, mavjud vaziyatga muvofiq o‘zida quvnoq kayfiyatni hosil qila olish, biroq bachkanalikdan yiroqlashish ko‘nikmalarini hosil qiladi.

Tadqiqotni olib borish jarayonida uzluksiz ta’lim tizimining turli bosqichlarida faoliyat yuritayotgan ta’lim muassasalarida bo‘lajak mutaxassislariga o‘zbek mumtoz musiqasi, jumladan, maqomlarga oid nazariy va amaliy bilimlarni berish borasidagi tajribalarni o‘rganishga e’tibor qaratildi. Bu o‘rinda ularning ayrimlari haqida so‘z yuritiladi.

Oliy va o‘rta maxsus ta’lim muassasalarida musiqqa ta’limi negizida talabalarga o‘zbek mumtoz musiqasi namunalarini o‘rgatishning jonkuyarlaridan biri Q.Mamirov o‘z ish tajribalari to‘g‘risida to‘xtalib quyidagilarni bayon etgan

edi: “Ish tajribamda mumtoz asarlarning jamoa (xor) bo‘lib ijro etilishiga alohida ahamiyat beraman. Bunda nafaqat xor jamoasining ovoz imkoniyatlarini, shu bilan birga xor ovozigiga mos keluvchi sozlar va nyuanslardan ham unumli foydalanishga urinaman. Bo‘lajak mutaxassislarga mumtoz asarlarni o‘rgatishda ovozning mayinligi, sozning tiniqligi va xonandalarning o‘zaro hamjihatlikda kuylay olishlariga erishish nihoyatda muhim. Yoshligimdan xalq qo‘shiqlarini kuylab yurganligim, milliy cholg‘u ansambllarida faoliyat ko‘rsatganligim mumtoz musiqiy asarlarni ijro eta olish imkoniyatiga ega o‘quvchi va talabalarni to‘g‘ri tanlay olishimga imkon beradi. Zero, milliy ashulalarda o‘ziga xos nola va qochirimlar mavjud bo‘lib, ularni ijro eta olish ijrochining alohida sifat va qobiliyatlarga ega bo‘lishini taqozo etadi (Suhbat 2006 yilning 23- aprelida tashkil etilgan) [2].

Jamoa bilan ishlashda faqat mumtoz ashulalarni bilishning o‘zigina kifoya qilmaydi. Balki jamoaning ovoz imkoniyatlaridan to‘g‘ri foydalanish mumtoz ashulalarning mahorat bilan ijro etilishini ta‘minlabgina qolmay, ularning jozibadorligini ham oshiradi. Bu holatni shaxsan men yuz kishilik xor jamoasi bilan ishlash chog‘ida yaqqol his etaman.

Mumtoz ashulalarning xor jamoasi tomonidan texnik va metodik jihatdan to‘g‘ri yondashish asosida o‘rganilishi o‘zining ijobiy natijasini berdi. Chunonchi, jamoa ijrosidagi “Ul sarvi gulro‘ kelmadi”, “Ko‘cha bog‘i II”, “Shitob aylab”, “Bu ko‘ngil”, “Ko‘rmadim”, “Roq”, “Dugoh husayn II”, “Dugoh husayn III”, “Dugoh husayn IV”, “Dugoh husayn V”, “Sinaxiroj” ashulalarni muxlislar iliq kutib olishdi. Shuningdek, xor jamoasi tomonidan ijro etilgan “Diyorim” ashulasi Toshkent shahrida o‘tkazilgan ko‘rikda birinchi o‘ringa loyiq deb topildi. Xor jamoasi Jizzax shahrida bo‘lib o‘tgan Respublika ko‘rigida esa 2-o‘rinni olishga sazovor bo‘ldi”.

Pedagogika oliy ta‘lim muassasalarining musiqa fakultetlari amaliyotini kuzatish, bo‘lajak musiqa o‘qituvchilari faoliyatini o‘rganish, ularning xohish-istaklari, qiziqish va ehtiyojlarini tahlil qilish asosida “An’anaviy qo‘shiqchilik” va “Maqom asoslari” kurslari bo‘yicha milliy mumtoz qo‘shiqlarni ularning

murakkablik darajasiga ko'ra quyidagi tartibda o'rganish maqsadga muvofiq ekanligiga ishonch hosil qilindi va ularni o'rganish tartibi "An'anaviy qo'shiqchilik" va "Maqom asoslari" o'quv kurslari bo'yicha tuzilgan dasturlarda berilgan mumtoz asarlar talabalarning ijro tajribalarining ortib borishi, ko'nikma va malakalari dinamik o'sishini inobatga olgan holda, oddiydan-murakkabga tamoyili asosida tanlangan.

Mashg'ulotlar jarayonida mumtoz asarlarni o'rganishda mashhur hofizlarning ijro uslublari, ular tomonidan ishlatilgan nola, qochirimlar bilan yaqindan tanishish ularning tajribalarini o'rganish asosida talabalarning tabiatlariga mos uslubni tanlashga yordam berish zarur. Ana shu maqsadda taniqli hofizlar - Hoji Abdulaziz Abdurasulov, Halim Ibodov, Mulla To'ychi Toshmuhamedov, Matchan Xudoyberganov, Muhiddin Qori Yoqubov, Jo'raxon Sultonov, Ma'murjon Uzoqov, Tavakkal Qodirov, Komiljon Otaniyozov, Fattohxon Mamadaliev, Orifxon Hotamov, Eson Lutfullaev, Orif Alimahsumov, Berta Davidova, Kommuna Ismoilova, O'lmas Saidjonov, Ma'murjon To'xtasinov, Munojat Yo'lchieva, Nasiba Sattorova va boshkalarining ovozlari yozilgan magnit tasmalarini talabalar ishtirokida tinglash, ularni milliy an'nalardan samarali foydalana olishga o'rgatish, musiqa ta'limi metodikasi oldida turgan muhim vazifalardan hisoblanadi. Tabiiyki, bu muammolarning har biri alohida ta'rif va yo'l-yo'riq berishni talab qiladi.

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarini pedagogik amaliyotga tayyorlashda ham ular tomonidan mumtoz qo'shiqlarning puxta o'rganilishi muhim ahamiyatga ega. Zero, mumtoz asarlar ta'sirchan kuchga ega bo'lishi bilan birga ularda xalqona ruh mavjud bo'lib, nafaqat talabalarni, shu bilan birga o'quvchilarni ham milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash, ularda asrlar davomida e'zozlanib kelingan ma'naviy-axloqiy sifatlarni tarbiyalashda muhim o'rin tutadi. Mumtoz qo'shiqlar yashovchanligining sababi ham ularning xalq didiga mosligi, xalq tomonidan tan olinganligidir.

Shuningdek, ularning mazmunan va musiqiy jihatdan mukammalligi, g'oyaviyligi barcha yoshdagi kishilar e'tiborini o'ziga torta oladi. Milliy mumtoz

qo‘shiqslarning umrboqiyiligini ta‘minlovchi omillardan yana biri – har qanday zamon va makonda ham insonlarning ma‘naviy ehtiyojini to‘la qondira olganligi bo‘lib, ana shu jihati bilan bugungi kunda ham yuqori badiiy qiymatga ega.

O‘quvchilarning musiqiy bilim, ko‘nikma va malakalariga qo‘yiladigan bu talablar mohiyatini mantiqan tahlil qilish natijasida shunday xulosaga kelish mumkin, birinchidan, ularda milliy mumtoz musiqani o‘rganishga bo‘lgan e‘tibor o‘z ifodasini topgan; ikkinchidan, ularning asosida o‘quvchilarda yuksak badiiy didni shakllantirish imkoniyatlari inobatga olinadi.

Musiqiy ta‘limning samarali tashkil etilishi natijasida o‘quvchilarda mumtoz musiqiy asarlariga to‘g‘ri baho berish, yuqori badiiy saviyaga ega qo‘shiqslardan mazmuni sayoz asarlarni ajrata olish hamda mumtoz qo‘shiqslarga ob‘ektiv baho bera olish ko‘nikmalarining shakllanishiga imkon yaratadi.

Umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarining amaliyotini o‘rganish, o‘quv dasturlari va darsliklar bilan tanishish bo‘ljak musiqa o‘qituvchilarini 1-7-sinflarda “Musiqa madaniyati” darslarida o‘rganilishi zarur bo‘lgan o‘zbek mumtoz kuylaridan xabardor qilish, ijro uslublarining o‘zlashtirishlariga erishish zarur ekanligini tasdiqladi. Tahlillar natijasida talabalarning quyidagi o‘zbek mumtoz kuylari bo‘yicha nazariy bilim hamda amaliy ko‘nikmalarga ega bo‘lishlari lozim degan xulosaga kelindi (jadvalga qarang).

**Bo‘ljak musiqa o‘qituvchilari tomonidan o‘zlashtirishlari zarur bo‘lgan
milliy mumtoz kuylar**

№	Kuy nomlari	Bastakorlarning ismi va familiyasi
I-sinf		
1.	Dilxiroj	O‘zbek xalq kuyi
2.	Yangi tanovor	M.Mirzaev musiqasi
3.	Dutor bayoti	O‘zbek xalq kuyi
4.	Bahor vals	M.Mirzaev musiqasi
II-sinf		
1.	Oromijon	O‘zbek xalq kuyi

2.	Qari navo	O'zbek xalq kuyi
3.	Norim-norim	Xorazm xalq kuyi
4.	Qashqarcha	O'zbek xalq kuyi
III-sinf		
1.	Roxat	O'zbek xalq kuyi
2.	Jonon	M.Mirzaev musiqasi
3.	Farg'onacha tanovar	O'zbek xalq kuyi
4.	Lazgi	Xorazm xalq kuyi
IV-sinf		
1.	Qalbmida	S.Jalil musiqasi
2.	Andijon polkasi	O'zbek xalq kuyi
3.	Ajam taronalari	O'zbek xalq kuyi
4.	Surnay navosi	O'zbek xalq kuyi
V-sinf		
1.	O'zgancha	O'zbek xalq kuyi
2.	Munojot	O'zbek xalq kuyi
3.	Gulbahor va tanovar	O'zbek xalq kuyi
4.	Ko'rmadim	D.Zokirov musiqasi
VI- sinf		
1.	Guluzorim	Hoji Adulaziz Abdurasulov musiqasi
2.	Bozurgoniy	Hoji Adulaziz Abdurasulov musiqasi
3.	Sayqal	O'zbek xalq kuyi
4.	Feruz -1	Xorazm xalq qo'shig'i
VII- sinf		
1.	Savti suvora	Xorazm maqomlaridan
2.	Nasrullo -1	Buzruk maqomidan
3.	Samarqand ushshog'i	O'zbek xalq ashulasi

4.	Cho'li iroq	Xalq kuyi
----	-------------	-----------

Birinchi sinfdan yettinchi sinfgacha bo'lgan davrda o'quvchilar har bir sinfda o'quv yilining har choragida bittadan mumtoz kuyini tinglatish orqali jami 28 ta musiqiy asar bilan tanishish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Tadqiqotni amalga oshirish jarayonida o'quvchilarda asosan tinglatish orqali o'zlashtirilishi mumkin bo'lgan musiqiy asarlar tanlanib, bo'lajak musiqa o'qituvchilarining ular to'g'risida nazariy ma'lumotlarga ega bo'lishlariga e'tibor qaratildi. Shu bilan birga ularda mumtoz qo'shiqlardan namunalar ijro eta olish ko'nikmalarini shakllantirish ham maqsadga muvofiq deb topildi. Jumladan, "Dugoh Husayn", "Ko'rmadim", "Ey, nozanin", "Roq" va uning "Ufor"lari, "Soqinomai savti kalon", "Bayoti Sheroziy" va boshqa u qadar murakkab bo'lmagan sho'balarni ijro eta oluvchi o'qituvchilar ularni o'quvchilarga ham samarali o'rgata oladilar.

O'quvchilarni mumtoz kuy-qo'shiqlar bilan tanishtirishda quyidagi shakl va metodlardan foydalanish maqsadga muvofiq sanaladi:

1. O'rganish uchun tanlab olingan ayrim kuylarni magnit tasmlari yordamida tinglatish.
2. Musiqa fani o'qituvchisining o'zi tomonidan cholg'u asboblari yordamida ijro etib ko'rsatish.
3. Taniqli sozandalarni taklif etish orqali ular bilan uchrashuv tashkil qilish vaqtida o'rganilishi ko'zda tutilgan kuy mohiyati bilan tanishish.
4. Musiqa to'garagining a'zosi bo'lgan o'quvchilar ijrosida o'rganilayotgan mumtoz kuyi tinglash.

Kuzatishlarning ko'rsatishicha, jonli ijro o'quvchilar ruhiyatiga yanada ijodiy ta'sir etadi. Shu sababli mumtoz kuy-qo'shiqlarni jonli ijroda tinglash musiqa fani o'qituvchisining diqqat-e'tiborida bo'lishi zarur.

O'quvchilarda ham asarlarni o'rganish vaqtida ularning mazmunini tahlil qilish, nola, qochirim va boshqa bezaklarni anglash kabi ko'nikmalarning bosqichma-bosqich shakllantirilib borilishi maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sh.M.Mirziyoev. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. T.O‘.2017.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2909-sonli qarori. www.lex.uz.
3. Mamirov Q. Musiqa vositasida yoshlarni axloqiy-estetik ma’naviyat ruhida tarbiyalash //Musiqiy ta’lim va ma’naviyat. Resp. Ilmiy-nazariy konf.mat.to‘plami. – T.: Nizomiy nom. TDPU, 1998. – 3-5- b.
4. Kavkabi M. Музыкальный трактат //Per. s pers. Rashidovoy D.A. Rukopis, biblioteka nauch.issled.inst. Iskusstvovedeniya. Inv.№ 508.
5. Karomatov F.M. Xalq muzikasi //O‘zbek muzikasi tarixi. Tuzuvchi: T.Ye.Solomonova. – T.: G‘ofur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1981. – 27 – 34-b.
6. Fayzullaev E.M. “Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilari badiiy didini shakllantirishda o‘zbek mumtoz musiqasi imkoniyatlaridan foydalanish” (metodik qo‘llanma). Toshkent – 2008.